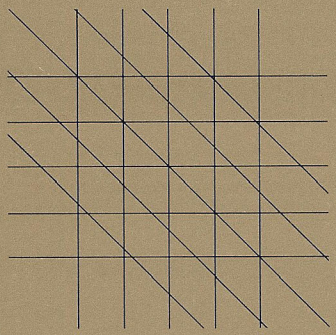
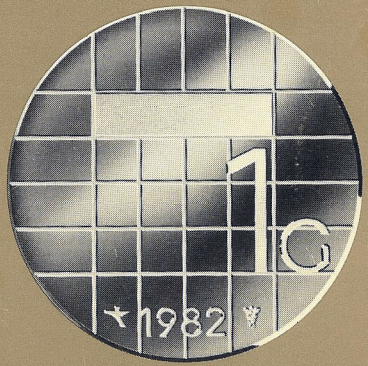
De nieuwe munten van Nederland

De nieuwe beeldenaars

Met ingang van 31 oktober 1980 werd ingesteld de „Commissie op de Beeldenaar" die als opdracht kreeg de minister van Financiën te adviseren over de keuze van beeldenaars voor voor- en achterzijde van de munten: van een ontwerp voor het borstbeeld van Koningin Beatrix, het ontwerp en de uitvoering van de overige elementen van de voorzijde en over de keuze van een ontwerp voor de afbeelding op de keerzijde.

Werkwijze van de Commissie

De commissie, die door de Staatssecretaris was vrijgelaten om haar eigen werkwijze te bepalen, zag als eerste taak het selecteren van kunstenaars die in staat moesten worden geacht een goed ontwerp te leveren.

Het uitschrijven van een open prijsvraag stuitte op bezwaren. Het belangrijkste bezwaar was dat de kans zou bestaan dat langs deze weg niet het gewenste niveau van ontwerpen zou worden bereikt. Een ontwerper met vele opdrachten zou zich immers niet aan een tijdrovend ontwerp wijden, omdat de mogelijkheid om de opdracht te verwerven gering zou worden geacht met het risico van het verrichten van onbeloonde arbeid. Ook het tijdselement sprak in het nadeel van de open prijsvraag. Daarom werd door de Commissie besloten minstens 5 en ten hoogste 10 personen uit te nodigen tot deelneming aan de opdracht.
In eerste aanleg werd door de Commissie een lijst van 49 namen van kunstenaars opgesteld. Werk van deze kunstenaars is door de Commissie zorgvuldig bekeken. Dat werk was in zeer verschillende vormen aanwezig, omdat zowel penningmakers, muntontwerpers, grafici, grafisch ontwerpers als industriële vormgevers vertegenwoordigd waren.
Uit deze lijst zijn na veel wikken en wegen 9 kunstenaars geselecteerd. Deze kunstenaars werden vervolgens door de Commissie uitgenodigd om een voorlopig ontwerp voor een nieuwe muntreeks in te dienen. Vooral op het niet-technische vlak is de kunstenaars grote vrijheid gelaten. Omdat het hier ging om een ontwerp voor een nieuwe muntreeks, is de uitnodiging niet alleen gericht aan kunstenaars met vaardigheden op één en hetzelfde specifieke terrein.
De Commissie heeft uitdrukkelijk gesteld het toelaatbaar te achten dat een ontwerper de hulp in zou roepen van een kunstenaar uit een andere dan de eigen discipline. Zo zou bij voorbeeld een portrettist een graficus voor de letters en cijfers kunnen raadplegen (en omgekeerd een graficus een portrettist).
De uitnodiging van de Commissie aan de volgende negen ontwerpers werd door allen in principe aangenomen: de dames C. E. Bruyn-Van Rood, G. C. Nijland en M. Röling, de heren E. Claus, J. Drupsteen, B. Ninaber van Eyben, J. Snoeck, J. van Toorn en O. Treumann.
De Commissie heeft de uitnodiging in een bijeenkomst met alle ontwerpers besproken. De heer Treumann tekende aan dat hij wellicht geen tijd zou hebben voor het maken van een ontwerp. Omdat de Commissie meedeelde voor hem geen ander te zullen uitnodigen indien hij afzag van deelname, besloot hij de uitnodiging in principe toch te aanvaarden.

Bij het sluiten van de termijn voor indiening van het ontwerp bleek hij, overigens zeer tot zijn spijt, inderdaad niet de tijd te hebben gevonden voor het uitwerken van zijn ideeën.

Eisen

De geselecteerde kunstenaars werden bij de uitnodiging al op de hoogte gesteld van de uit de Muntwet 1948 voortvloeiende eisen voor de samenstelling van de reeks.
Over de muntreeks werd daarbij al in vertrouwen te kennen gegeven dat de cent mogelijk zou worden afgeschaft en dat in een wat later stadium een muntstuk van 5 gulden zou worden toegevoegd. De Commissie sloot uitdrukkelijk de mogelijkheid niet uit dat een andere wijze van afbeelding van de Koningin dan in profiel mogelijk zou zijn en evenmin dat op de verschillende waarden verschillende portretten zouden komen. Wat betreft de keerzijde werd aan de kunstenaars alleen waardeaanduiding, jaartal, muntteken en muntmeestersteken voorgeschreven. De ontwerpers waren in beginsel vrij aan deze vaste bestanddelen andere elementen toe te voegen.
Wel werd verlangd dat de gehele reeks van ontwerpen een zekere structurele samenhang zou vertonen, terwijl anderzijds de verschillende waarden duidelijk van elkaar onderscheiden dienden te zijn. Naast deze inhoudelijke eisen werden aan de ontwerpers aanmerkelijke technische eisen gesteld in verband met de mogelijkheid om ook inderdaad stempels te vervaardigen. Op geen enkele wijze zijn suggesties gedaan voor een voorstelling op de keerzijde. Overweging daarvoor is geweest dat een opdracht voor het ontwerpen van een muntreeks al zo zeer aan beperkingen onderhevig is, dat niet verder moest worden ingeperkt. In de opdracht van de Staatssecretaris aan de Commissie zat reeds dezelfde vrijheid ingebouwd.
Feitelijk heeft ook Wenckebach, de ontwerper van de na-oorlogse muntreeks van 1948, dezelfde vrijheid gehad. Begrijpelijk is echter dat zo kort na de Tweede Wereldoorlog juist de symbolen van het herrezen Nederland als kroon en rijkswapen onmisbaar waren voor de munten.

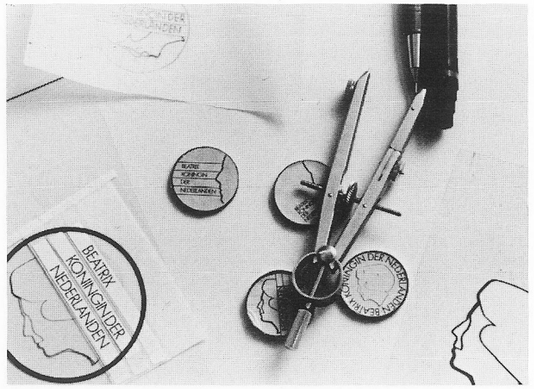
Poseren

De kunstenaars kregen bij de speciaal voor hen georganiseerde kennismakingsbijeenkomst de beschikking over een mapje met foto-opnamen van de Koningin speciaal bedoeld voor kunstenaars die een afbeelding van haar wilden vervaardigen. Door de kunstenaars werd echter dringend verzocht om een bijeenkomst te arrangeren met de Koningin zelf teneinde haar gezicht te kunnen bestuderen en eventueel door eigen fotografen foto's te kunnen laten maken. De Koningin heeft zich daarop bereid verklaard te poseren voor alle kunstenaars gezamenlijk.

Beraadslagingen

Na de inlevering van de werkstukken door acht ontwerpers begon de Commissie aan de

Enkele voorbeelden van de geestelijke worsteling van de ontwerper.

beoordeling van de bij 's Rijks Munt te Utrecht afgeleverde en in de bibliotheek van dit gebouw opgestelde ontwerpen. De voor de ontwerpen gekozen vormen bleken zeer uiteen te lopen. De ervaren medailleurs hadden modellen van gips of vergelijkbaar materiaal ingeleverd. De ontwerpers uit de grafische hoek en de industriële ontwerpers hadden getekende voorstellingen ingezonden van zeer verschillende afmetingen. Een aantal van de ontwerpen was vergezeld van op schrift gestelde overwegingen en verklaringen. Enkele ontwerpers maakten gebruik van de voor allen openstaande mogelijkheid tot een mondelinge gedachtenwisseling met de Commissie.
Van belang zijn vooral de verklaringen die Bruno Ninaber van Eyben gaf in de vergadering van de Commissie in de bibliotheek van 's Rijks Munt te Utrecht op 6 maart 1981.

Hij had zich bij de vormgeving gerealiseerd dat hij betaalmiddelen aan het ontwerpen was voor een modern geordend, goed georganiseerd, geïndustrialiseerd land. De streng logische opbouw van de vlakverdelingen op de keerzijde kon dat symboliseren. Als – zij het bijkomstig – voordeel bracht deze vlakverdeling volgens hem met zich mee dat men zelfs uitsluitend op het gevoel, door met de nagel over het oppervlak te gaan, de waarde van het munststuk zou kunnen vaststellen. Over de vorm van het portret van de Koningin voor de voorzijde gaf hij als verklaring dat hij in de gekozen stijl doorgaande tot de opbouw van het portret uit enkele verschillende niveaus was gekomen. Voor de plaatsing van de tekst in vertikale regels had hij gekozen om het blikveld van de Koningin vrij te houden.

Keuze

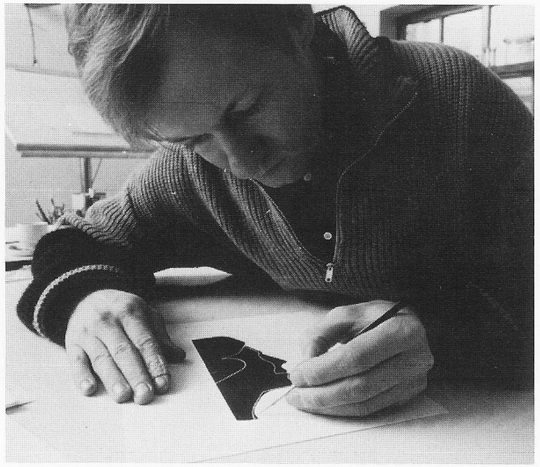
Na uren van studie en vergelijking hebben de commissieleden elkaar vervolgens geconfronteerd met hun zich nog vormende opinies. Dat daarbij de functioneel aangewezen ambtelijke commissieleden anders dan de artistiek geschoolde commissieleden, in het begin zoekende hun weg vonden naar de uitdrukking van hun oordeel is niet als een werkelijke belemmering gevoeld. Allen hebben met opoffering van delen van hun vrije tijd zeer serieus gewerkt aan de eigen opinievorming. Bij de eerste algemene gespreksronden werd eigenlijk al duidelijk in welke richting de uiteindelijke keuze zou gaan. Bij de eerste stemming kwam reeds het ontwerp van

Ninaber van Eyben naar voren. Voor zover daarna nog is gestemd betrof dit eigenlijk vooral de keuze voor de tweede plaats. Nadat de keuze tot stand was gekomen kon het advies aan de Staatssecretaris worden geformuleerd.
Na de publikatie van het advies en de verspreiding van een foto van de door Ninaber ingeleverde ontwerpen kwamen de eerste reacties los. Deze waren niet onverdeeld gunstig te noemen. In ingezonden brieven in de dagbladen spraken belangstellenden hun twijfel uit over het „halve" portret van de Koningin en over het ontbreken van het traditionele rijkswapen.
De organisatie van blinden en slechtzienden gaf als commentaar dat de organisatie niet gekend was bij de keuze van een ontwerp met een blindenfaciliteit en dat de faciliteit geen waarde had.

Vaste Commissie voor Financiën

Enige tijd na de publikatie van het advies met de eerste foto's van de door Ninaber van Eyben ingeleverde ontwerpen wijdde de Vaste Commissie voor Financiën van de Tweede Kamer een zitting aan de keuze van de Staatssecretaris. In deze zitting werd door vrijwel alle leden kritiek uitgeoefend op het gekozen ontwerp en daarmee op het advies van de Commissie en op de Staatssecretaris.
Van de mededeling dat in de kring van munt- en penningdeskundigen zeer lovend werd gedacht en geschreven over het gekozen ontwerp ging nauwelijks invloed uit. De in de

De ontwerper legt in zijn atelier de laatste hand aan het portret.

perspublikaties ten onrechte sterk naar voren gehaalde zogenaamde blindenblokjes werden als argument aangegrepen om het ontwerp te bekritiseren. Na de gedachtenwisseling met de Staatssecretaris en de hem vergezellende ambtenaren bleef bij veel commissieleden grote kritiek bestaan op het portret van de Koningin die „om een hoekje kijkt" en op het ontbreken van het rijkswapen. Deze kritiek leidde in de plenaire zitting van de Tweede Kamer de volgende dag (de laatste dag voor het zomerreces) tot de aanvaarding van een motie, waarin de regering werd verzocht, niet tot de aanmaak van nieuwe munten over te gaan voor een aanvullend debat over de muntnota zou hebben plaatsgevonden.

Het kamerlid Rienks gaf de Vaste Commissie te kennen dat de Tweede Kamer niet competent kan worden geacht om de ontwerpen in esthetisch opzicht te beoordelen.
Dat kon zeker wel de directeur van het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden stenen, drs. Jacobi.

Commentaar

De heer Jacobi schreef een lovend artikel in het tijdschrift De Beeldenaar: „Door de plaatsing van de beeltenis wordt, terwijl slechts het voorste gedeelte van het borstbeeld afgebeeld wordt, het gehele borstbeeld gesuggereerd. Deze briljante oplossing geeft de ontwerper de mogelijkheid af te wijken van het twee millennia oude ontwerp van het borstbeeld met de naam en titels eromheen. De zeer eenvoudige moderne en heldere letters en cijfers vervolmaken deze imponerende ontwerpen. Het weglaten van overvloedige (en meestal) overbodige symbolen geeft deze serie zijn krachtige kenmerkende beeldenaar", en hij vervolgde: „vergelijking met moderne munten uit het buitenland toont ons zeer duidelijk het unieke karakter van deze nieuwe ontwerpen voor de Nederlandse munten"; verder: „naar mijn mening zal ons land door dit ontwerp in 1982 een muntserie bezitten die qua beeldenaar de meest moderne en bij de eigentijdse kunst passende ter wereld is. We mogen trots zijn".
Ook Van Eekelen reageerde in de Muntkoerier positief op de keuze. Ten aanzien van de beeltenis van de Koningin merkte hij op: „Het is een wat „abstract" portret dat het voordeel heeft dat het niet zo gauw veroudert. In theorie zou het zelfs een jaar of dertig meekunnen".
Verderop in zijn artikel uit hij de verwachting dat „sommige" mensen er moeite mee zullen hebben. Vaak blijkt namelijk weerstand tegen het nieuwe te bestaan"; verderop: „de ervaring leert dat het meestal gauw went". Hij besloot zijn artikel met de opmerking: „Het zou me niets verbazen als Nederland in de wereld van de munten opnieuw trendsetter wordt en dat andere landen in de komende jaren zich door het Nederlandse voorbeeld zullen laten inspireren". In verband met de door de leden van de Vaste Commissie uit de Tweede Kamer geuitte kritiek wordt ook de ontwerper Bruno Ninaber van Eyben opnieuw benaderd.
In Elsevier Magazine geeft hij en passant de Direktie Voorlichting van het Ministerie van Financiën de schuld van de tegenstand tegen zijn ontwerp door de „belabberde" reprodukties. De kritiek op de „halve Koningin" wijst hij van de hand met zijn eigen kwalificatie: „Een symbolisch portret van een krachtige vrouw die aan het hoofd staat van een koninkrijk en niet iemand die met vakantie is. Het halve portret met de verticale lijn was voor mij de oplossing om die krachtige vrouw die naar de toekomst blikt, uit te beelden".

Reactie

Staatssecretaris Van Amelsvoort had in zijn antwoord de Kamer op 25 juni 1981 toegezegd de motie (om te wachten met de uitgifte) in beraad te zullen nemen en de uitslag van dit

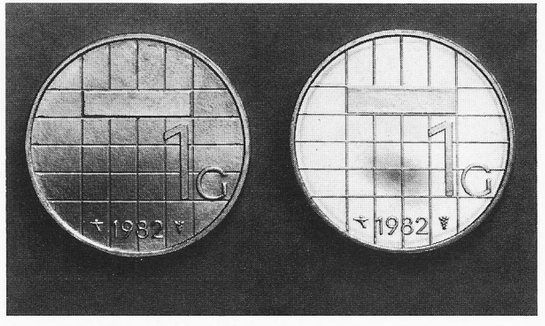
beraad aan de Kamer te zullen meedelen, met redenen omkleed. Nog voor het einde van het Kamerreces, op 21 augustus, heeft de Staatssecretaris zijn reactie op de motie per brief aan de Kamer gezonden. Hij schreef o.m.: „Mijn reactie op de motie is negatief en in het debat van zowel 24 als 25 juni jongstleden heb ik reeds goeddeels aangegeven waarom.
Mijn belangrijkste bezwaren wil ik graag samenvatten. Het is mijns inziens ongewenst een soort volksraadpleging te houden over een esthetisch vraagstuk. Een probleem in dit bijzondere geval zou bovendien zijn, dat het oordeel van muntgebruikers zou moeten worden geregistreerd nog voordat de desbetreffende munt zijn waarde in de praktijk heeft kunnen bewijzen.
Ik heb er ook al op gewezen dat uitstel van de aanmaak zou leiden tot het zeer ongewenste gevolg dat munten met de beeltenis van Koningin Beatrix pas in 1983 in omloop zouden kunnen komen. Indien namelijk in de loop van 1982 een relatief kleine oplage van nieuwe munten in omloop komt, zou deze bij de nog steeds bestaande verzamelneiging door het publiek uit omloop kunnen worden genomen.
Om een volledige jaargang in omloop te brengen in een periode van minder dan twaalf maanden zou er op voorraad moeten worden geproduceerd.
De capaciteit van 's Rijks Munt biedt echter onvoldoende ruimte. Bovendien is er een bovengrens aan de verwerkingscapaciteit van het distributie-apparaat. Hoewel de Staatssecretaris dus meende aan de motie geen uitvoering te moeten geven, wilde hij niet zonder meer voorbijgaan aan de kritiek op het

ontwerp, die eraan ten grondslag ligt. Hij schreef aan de Kamer: Nogmaals wil ik erop wijzen dat er voor het afbeelden van het rijkswapen op munten geen voorschrift bestaat. Aan de ontwerper is in deze volledige vrijheid gelaten. Overwegingen van traditie en symboliek, die ertoe hebben bijgedragen dat de huidige rijksdaalder en gulden het rijkswapen dragen, zijn door de ontwerper kennelijk ondergeschikt bevonden aan het streven naar samenhang van voor- en keerzijde en consistentie van de keerzijden.
De ontwerper heeft het karakter van de huidige Nederlandse samenleving – modern georganiseerd, industrieel – tot uitdrukking willen brengen in de keerzijde van de munten.

Inwaartse en uitwaartse versie

De ontwikkeling van ontwerp tot muntstempels is een samenwerkingsproces van de ontwerper met de graveurs van 's Rijks Munt, begeleid door de Commissie op de Beeldenaar.
Ninabers ontwerp vroeg om een nieuwe methode voor de stempelproduktie, omdat de munt uit drie strikte niveaus bestaat. Langs fotografische weg werd het ontwerp op een plaat zink overgebracht. Daarna ging de graveur aan de slag. In de volgende fase werd de matrijs gemaakt door verkleining met behulp van een pantograaf. Van de matrijs werd weer het moederstempel geperst.
In de zomermaanden kon niet worden vermoed dat deze ontwikkeling zowel Ninaber van Eyben als de muntmeester en graveurs van 's Rijks Munt zoveel hoofdbrekens zou kosten. Bij het

Links de inwaartse versie en rechts de uitwaartse versie waarvoor uiteindelijk is gekozen.

ontwerp zoals het was ingeleverd past op natuurlijke wijze een realisering met een inwaarts lijnenpatroon, dus met een stelsel van groeflijnen. De produktie van munten volgens de uitwaartse versie, d.w.z. met richels in plaats van groeflijnen, was zonder veel moeite met de bestaande techniek te realiseren. Voor de realisatie van de inwaartse versie moest echter een nieuwe techniek worden ontwikkeld.
Pas toen na veel moeite de technische mogelijkheden voor produktie volgens zowel de inwaartse versie als de uitwaartse versie vergelijkbaar waren geworden was een keuze op grond van artistieke maatstaven mogelijk.
In een gezamenlijke vergadering van Commissie en ontwerper is op 7 december 1981 geconcludeerd dat de uitwaartse versie het meest voor massaproduktie in aanmerking komt. Daarbij was het uitgangspunt dat de ontwerper juist in de uitwaartse versie terugvond wat hem bij het ontwerpen voor ogen had gestaan.

Bij de officiële eerste slag van de nieuwe Nederlandse gulden door H.M. de Koningin op 15 januari 1982 kon Staatssecretaris Kombrink in zijn rede concluderen:
„Het nu bereikte resultaat wordt als een optimaal produkt gezien in zowel esthetisch als industrieel opzicht. Overigens is iedere betrokkene zich van het begin af aan ervan bewust geweest dat het eindoordeel in handen is van de bevolking. In de komende maanden zal blijken of de overtuiging gerechtvaardigd is dat de nieuwe munten snel eenzelfde vertrouwd gevoel bij de gebruikers zullen oproepen als met de huidige munten het geval is. Ik heb er de beste verwachtingen over.
Op 15 februari zal als eerste van de reeks, de gulden in omloop komen. Daarna volgt half maart de rijksdaalder, dan volgen het kwartje en het dubbeltje en tenslotte de stuiver.
In juli van dit jaar zullen alle muntsoorten in omloop zijn gebracht. Vandaag neemt de produktie een aanvang. Van deze gelegenheid maak ik graag gebruik om mijn dank te betuigen aan de Commissie op de Beeldenaar voor de inzet waarmee ze gewerkt heeft aan haar bijdrage aan de nieuwe munten.
De ontwerpers komt de eer toe dat zij het door het gehalte van hun inzendingen voor de Commissie heel moeilijk gemaakt hebben".

Bruno Ninaber van Eyben

Bruno Ninaber van Eyben is de jongste van de deelnemende ontwerpers. Hij studeerde aan de Stadsacademie voor Toegepaste Kunsten in Maastricht. In 1971 ontving hij voor zijn eindexamen in vormgeving, metaal en kunststoffen de Henriëtte Hustinxprijs. Nog in datzelfde jaar opende hij zijn eigen designstudio.
Ninaber van Eyben ontwikkelt op eigen initiatief gebruiksvoorwerpen die hij gedeeltelijk ook zelf produceert. Bekend van hem zijn armbanden, horloges, lampen en meubels. In 1979 werd hem door de Stichting Amsterdams Fonds voor de Kunst de Kho Liang le-prijs voor industriële vormgeving toegekend wegens zijn innoverende kwaliteiten, hoog esthetisch gevoel en technisch kunnen.

